

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBSC) के अन्तर्गत स्नातकोत्तर (M.A.) नाट्यशास्त्र एवं भारतीयरङ्गमञ्च (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम वर्षः	प्रथम-सत्रार्द्धम्	DSCC 16	प्रथमपत्रम् नाट्योत्पत्तिः रङ्गमण्डपः ताण्डवलक्षणञ्च 1 - नाट्योत्पत्तिः ○ ब्रह्मणाकृता नाट्यवेदोत्पत्तिः तदुपदेशश्च ○ नाट्ये कैशिकीवृत्तिप्रयोगः ○ इन्द्रध्वजमहोत्सवे नाट्यप्रयोगः ○ नाट्यविघ्नोपशमनविधानम् फलितांशः - नाट्योत्पत्तिविषयपरिज्ञानम्। सङ्गतिः- नाट्योत्पत्तिपरिज्ञानात् परं तत् प्रयोगस्थलविषयिणी जिज्ञासा। 2 -रङ्गमण्डपविधानम् ○ मत्तवारिणीनिर्माणम् ○ विकृष्टरङ्गमण्डपः ○ चतुरस्ररङ्गमण्डपः ○ त्र्यस्ररङ्गमण्डपः ○ रङ्गदैवतपूजनम्, पूर्वरङ्गश्च फलितांशः - मत्तवारण्याः तथा रङ्गमण्डपप्रकाराणां प्रादर्शनिर्माणम् (मॉडल निर्माण)। सङ्गतिः- मण्डपविधानात् परं अभिनयादीनां जिज्ञासा। 3 - अङ्गहारविधानम् ○ स्थिरहस्तादि-अपराजितान्ताः अङ्गहाराः ○ विष्कम्भादि-मदविलसितान्ताः अङ्गहाराः ○ गतिमण्डलादि-विद्युद्भ्रान्तान्ताः अङ्गहाराः ○ उद्वृत्तकादि-अर्धनिकुट्टिकान्ताः अङ्गहाराः फलितांशः - द्वात्रिंशत्सङ्ख्यकानाम्	01	
				02	
				03	
				04	

		अङ्गहारानाम् अभिनयपुरस्सरप्रयोगज्ञानम्। सङ्गतिः- अङ्गहाराणां ज्ञानात्परं अङ्गहारकारकाणां करणानां ज्ञानाय जिज्ञासा भवति। 4 - करणविधानम् ○ तलपुष्पपुटम्, वर्तितम्, अपविद्धम्, लीनम्, स्वस्तिकरेचितम् ○ कटिच्छिन्नम्, अर्द्धरेचितम्, उन्मत्तकम्, अलातकम्, कटिसमम् ○ भुजङ्गत्रासितम्, वलितम्, घूर्णितम्, ललितम्, दण्डपक्षम् ○ व्यंसितम्, सूचीविद्धम्, अपकृन्तनम् फलितांशः - अष्टोत्तरशतसङ्ख्यकेषु प्रमुखानां करणानाम् अभिनयपुरस्सरं प्रयोगज्ञानम्। सङ्गतिः- नाट्ये ताण्डवलक्षणज्ञानात् परं रसभावादिसंयोजनविषयिणी जिज्ञासा। पाठ्यग्रन्थाः - • नाट्यशास्त्रस्य प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ- पञ्चमाध्यायाः नाट्यशास्त्रम् (प्रथमखण्डः), अभिनवभारतीसहितम्, गायकवाड पाच्यविद्याग्रन्थमाला, वडोदरा। • सहायकग्रन्थाः - नाट्यनाट्यशास्त्र संक्षिप्त पाठ प्रो. राधावल्लभत्रिपाठी, राजस्थान संस्कृत अकादमी, जयपुर, 2022 • नाट्यशास्त्रविश्वकोशः, प्रो. राधावल्लभत्रिपाठी • पारम्परिकभारतीयरङ्गमञ्च, प्रो. कपिला वात्स्यायन		
--	--	--	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली
(CBSC) के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्ध	पत्रको	पाठ्यक्रम विवरण	क्रेडिट
-------	------------	--------	-----------------	---------

			◦ विभावनिरूपणम्, अभिनयेनप्रस्तुतीकरणञ्च ◦ अनुभावनिरूपणम्, अभिनयेनप्रस्तुतीकरणञ्च ◦ व्यभिचारिभावनिरूपणम्, अभिनयेनप्रस्तुतीकरणञ्च ◦ स्थायिभावनिरूपणम्, अभिनयेनप्रस्तुतीकरणञ्च फलितांशः - विभावानुभावव्यभिचारिस्थायिभावानांस्वरूपभेदादि परिज्ञानं, तत्तद्रसगतानांविभावानुभावव्यभिचारि-स्थायिभावानाम्अभिनयद्वाराप्रस्तुतीकरणञ्च। पाठ्यग्रन्थाः - नाट्यशास्त्रस्य षष्ठसप्तमाध्यायौ नाट्यशास्त्रम् (प्रथमखण्डः), अभिनवभारतीसहितम्, गायकवाड प्राच्यविद्याग्रन्थमाला, वडोदरा सहायकग्रन्थाः - ◦ दशरूपकम् (धनञ्जयकृतम्) ◦ भारतीय नाट्य की परम्परा एवं विश्व रङ्गमञ्च - प्रो. राधावल्लभत्रिपाठी, प्रतिभा प्रकाशन, नई दिल्ली ◦ एकादश नाट्य संग्रह और प्रयोक्ता गण - डा. पुरु दाधिच, मध्य प्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी ◦ Traditional Indian Theatre – Dr. Kapila Vatsyayan, National Book Trust, New Delhi ◦ “The Recensions of Nāṭyaśāstra”, Samīkṣikā-19 – Edited by Dr. Sugyan Kumar Mahanty, National Mission for Manuscripts, 11, Man Singh Road New Delhi -110 001, 2022.		
--	--	--	--	--	--

तृतीयपत्रम्
आङ्गिकाभिनयम्

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
-------	--------------	-------------	------------------	---------	-------------

		○ हस्तप्रचारस्तल्लक्षणञ्च। ○ हस्तकरणादिप्रकाराः। फलितांशः –हस्ताभिनयस्य परिज्ञानम्। सङ्गतिः–हस्ताभिनयस्य परिज्ञानात् परं अन्यविधाङ्गिकाभिनयस्य जिज्ञासा विस्तरतः ग्रन्थतः शमनीया। पाठ्यग्रन्थाः –नाट्यशास्त्रम्, अष्टमोऽध्यायः, नवमोऽध्यायः सहायकग्रन्थाः– अभिनयदर्पणः – एम. एम. घोषः, कलकत्ता, 1957		
--	--	---	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली
(CBSC) के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम-वर्षः	प्रथम-सत्रार्द्धम्	DSCC 19	प्रनाट्यप्रवृत्तिधर्मीविधानम् नाट्योत्पत्तिः रङ्गमण्डपः ताण्डवलक्षणञ्च। 1 –प्रवृत्तिनिरूपणम् ○ प्रवृत्तिलक्षणं भेदाश्च ○ दाक्षिणात्याः प्रवृत्तेः स्वरूपं प्रयोगविधिश्च ○ यक्षगानं, कथकलि, भरतनाट्यम्, कुडियाट्टम् इत्यादिषु दाक्षिणात्यायाः प्रवृत्तेः प्रयोगदर्शनम्	01	

		○ औड्रमागधीप्रवृत्ते: स्वरूपं प्रयोगविधिश्च ○ औड्रमागधीप्रवृत्ते: स्वरूपं प्रयोगविधिश्च ○ ओडीसी, छाऊ, जात्रा, बिदपतिया, फगुआ, चैता इत्यादिषु औड्रमागधीप्रवृत्ते: प्रयोगदर्शनम् फलितांशः –दाक्षिणात्यायाः प्रवृत्ते: औड्रमागधीप्रवृत्तेश्च प्रयोगज्ञानं तथा तयोः आश्रितानाम् अभिनयनृत्यगीतादीनां प्रदर्शनम्। सङ्गतिः-दाक्षिणात्य-औड्रमागधीप्रवृत्त्योः ज्ञानात्परम् आवन्ती-पाञ्चाल्योः प्रवृत्तयोः जिज्ञासा। 2 –प्रवृत्तिनिरूपणम् ○ आवन्तीप्रवृत्ते: स्वरूपं प्रयोगविधिश्च ○ लावणी-माच-गरबा- इत्यादिषु आबन्ती-प्रवृत्ते: प्रयोगदर्शनम् ○ पाञ्चालीप्रवृत्ते: स्वरूपं प्रयोगविधिश्च ○ ठुमरी-नाटी-गिद्धा-झूमर-भांड-पाथेर इत्यादिषु पांचालीप्रवृत्ते: प्रयोगदर्शनम् फलितांशः –आवन्तीप्रवृत्ते: औड्रमागधीप्रवृत्तेश्च प्रयोगज्ञानं तथा च तयोः आश्रितानाम् अभिनय-नृत्य-गीतादीनां प्रदर्शनम् सङ्गतिः- मण्डपविधानात् परं अभिनयादीनां जिज्ञासा । 3 –लोकधर्मीविधानम् ○ धर्मीविवेचनम् ○ लोकधर्मीविवेचनम् ○ लोकधर्मीपरम्परायाः नाट्येषु प्रयोगदर्शनम् ○ कश्मिंश्चित् एकस्मिन् नाट्ये लोकधर्मतत्त्वानामभिनय-प्रादर्शि-चित्रादिद्वारा प्रयोगप्रदर्शनम् फलितांशः –लोकधर्मीपरम्पराधारितानां नृत्यगीताभिनयादीनां प्रयोगज्ञानम्। सङ्गतिः-लोकधर्मीपरम्परायां ज्ञातायां सत्यां नाट्यधर्मीपरम्परायाः जिज्ञासा। 4 – नाट्यधर्मी विधानम्	02	03	04	4
--	--	---	----	----	----	---

			○ नाट्यधर्मीविवेचनम् ○ नाट्यधर्मीपरम्परायाः नाट्येषु प्रयोगप्रदर्शनम् ○ मध्यमव्यायोग-दूतवाक्यरूपकयोः नाट्यधर्मीदृष्ट्या अभिनयप्रदर्शनम्। फलितांशः -नाट्यधर्मीपरम्पराधारितानां नृत्य-गीत- अभिनयादीनां प्रयोगज्ञानम् । पाठ्यग्रन्थः:-नाट्यशास्त्रम् (त्रयोदशाध्यायः) , अभिनवभारतीसहितम्, गायकवाड पाच्यविद्याग्रन्थमाला, वडोदरा सहायकग्रन्थाः:- पारम्परिकभारतीयरङ्गमञ्च, प्रो. कपिला वात्स्यायन		
--	--	--	---	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBSC) के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

पञ्चमपत्रम्
वाचिकाभिनयश्छन्दोविधानञ्च

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम-वर्षः	द्वितीय - सत्रार्द्धम्	DSCC 20	1 -वाचिकाभिनयः ○ नाट्ये वाचः प्रामुख्यम्। ○ वाचिकाभिनयस्वरूपम्। ○ पाठ्यप्रभेदः। ○ संस्कृतपाठ्यं तदाधारश्च। ○ पाठ्यवर्गविवरणम्। फलितांशः - वाचिकाभिनयस्य महत्त्वस्वरूपपाठ्यप्रभेद-संस्कृतपाठ्य-तदाधाराणां पाठ्यवर्गस्य ज्ञानम्। सङ्गतिः- वाचिकाभिनये वाचो महत्त्वस्वरूपपाठ्यप्रभेदा-दिज्ञानानन्तरं व्यञ्जन-स्वर-शब्दादिविभेदस्वरूपाणां विषये जिज्ञासा। 2 -व्यञ्जनस्वरशब्दानां विभेदाः स्वरूपाणि च ○ व्यञ्जनानि तदुच्चारणस्थानानि च। ○ स्वराः। ○ शब्दविभेदाः। ○ नामाख्यातोपसर्गनिपाताः। फलितांशः -व्यञ्जन-स्वर-शब्दानां भेदपुरस्सरं स्वरूपज्ञानम्। सङ्गतिः-वाचिकाभिनये व्यञ्जन-स्वर-शब्दानां नामाख्यातोपसर्गनिपातानां ज्ञानात् परं प्रत्ययतद्धित-विभक्ति-सन्धि-समासादिविषयिकी जिज्ञासा। 3 -प्रत्ययतद्धित-विभक्ति-सन्धि-समास-शब्दपद-चूर्णपदनिबद्धपदस्वरूपाणि ○ प्रत्ययस्वरूपम् ○ तद्धितस्वरूपम्	01	4
				02	
				03	

		○ विभक्तिस्वरूपम् ○ सन्धिस्वरूपम् ○ समासस्वरूपम् ○ शब्दचूर्णादिस्वरूपम् फलितांशः -प्रत्ययतद्धित-विभक्ति-सन्धि- समासादीनां स्वरूपप्रतिपत्तिः । सङ्गतिः-वाचिकाभिनये प्रत्ययतद्धित-विभक्ति- सन्धि-समासादिज्ञानानन्तरं छन्दोविषयिणी जिज्ञासा। 4 -छन्दोविधानम्, षट्त्रिंशल्लक्षणानि, गुणाः, अलङ्काराः ○ छन्दसः स्वरूपं विभेदः प्रमाणं विभेदकपद्धतिश्च गणसम्पद्विरामपादस्वरूपाणि ○ छन्दसाम्अधिदेवताः ○ अक्षराणि वर्णाश्च ○ स्वराः विधिर्नियमो वा ○ वृत्तस्य त्रैविध्यम्, निवृत्तायत्र्यादिविविधश्रेण्यः ○ षट्त्रिंशल्लक्षणानि ○ गुणाः ○ अलङ्काराः फलितांशः -छन्दो-गुण-अलङ्कार- विधानस्यसम्यग्ज्ञानावाप्तिः। सङ्गतिः-छन्दो विधानस्य गुणालङ्काराणां षट्त्रिंशल्लक्षणानाञ्च परिचयात्मकज्ञानानन्तरं प्रमुखवृत्तविषयिकी जिज्ञासा आगामिनोऽध्यायादुपशमनीया। पाठ्यग्रन्थाः -नाट्यशास्त्रम् (चतुर्दश-पञ्चदश- षोडश-सप्तदशाध्यायाः) नाट्यशास्त्रम् (द्वितीयखण्डः), अभिनवभारतीसहितम्, गायकवाड प्राच्यविद्याग्रन्थमाला, वडोदरा सहायकग्रन्थाः-दशरूपकम्, भावप्रकाशनम्, नाट्यशास्त्रम् - रेवाप्रसादद्विवेदी, छन्दःसारसमुच्चयः -प्रो. सनन्दनकुमारत्रिपाठी।	04	
--	--	---	----	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBSC) के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्ध	पत्रकोड	पाठ्यक्रम विवरण		क्रेडिट
आचार्य प्रथम वर्षः	द्वितीय - सत्रार्द्धम्	DSCC 21	दशरूपकविधानम् • दशरूपकविधाने नाटकनिरूपणम् ○ दशानांरूपकाणांवृत्त्याश्रयत्वम् ○ नाटकलक्षणम् ○ उपलब्धेषुसंस्कृतनाटकेषुअभिज्ञानशाकुन्तलादिषुनाटकलक्षणसमन्वयः, तस्याभिनयश्च। ○ अङ्गलक्षणम् ○ संस्कृतनाटकीयाङ्केषुअङ्गलक्षणसमन्वयः। ○ अङ्गच्छेदविधानम्। ○ अङ्गच्छेदविधानस्यप्रयोगः। ○ प्रवेशकविधिःतत्प्रयोगश्च। फलितांशः - नाटकाङ्गाङ्गच्छेदलक्षण-तत्प्रयोगज्ञानम्। सङ्गतिः - नाटकाङ्गाङ्गच्छेदादीनांज्ञानात्परंप्रकरणादीनांरूपकाणांजिज्ञासा। • प्रकरणसमवकारेहामृगनिरूपणम् ○ प्रकरणलक्षणम्। ○ उपलब्धेषुसंस्कृतप्रकरणेषुमृच्छकटिकादिषुतल्लक्षणप्रयोगः, तस्याभिनयश्च। ○ समवकारलक्षणम्। ○ उपलब्धेषुसंस्कृतसमवकारेषुसमुद्रमन्थनादिषुतल्लक्षणप्रयोगः, तस्याभिनयश्च। ○ ईहामृगलक्षणम्। ○ उपलब्धेषुसंस्कृतेहामृगेषुरुक्मणिहरण-कुसुमशेखरविजयादिषुतल्लक्षणप्रयोगः, तस्याभिनयश्च। फलितांशः - प्रकरणसमवकारेहामृगाणांलक्षण-	1	4
				2	
				3	

		प्रयोगविधिज्ञानम्। सङ्गतिः - प्रकरणसमवकारेहामृगाणांलक्षण- तत्प्रयोगविधिज्ञानात्परं डिमादीनारूपकाणां जिज्ञासा । • डिमव्यायोगोत्सृष्टिकाङ्कनिरूपणम् ○ डिमलक्षणम् ○ उपलब्धेषुसंस्कृतडिमेषुत्रिपुरदाहादिषुतल्लक्षण प्रयोगः, तस्याभिनयश्च ○ व्यायोगलक्षणम् ○ उपलब्धेषुसंस्कृतव्यायोगेषुसौगन्धिकाहरणादि षुतल्लक्षणप्रयोगः, तस्याभिनयश्च ○ उत्सृष्टिकाङ्कलक्षणम् ○ उपलब्धेषुसंस्कृतोत्सृष्टिकाङ्केषुउरुभङ्गशर्मिष्ठा ययात्यादिषुतल्लक्षणसमन्वयः, तस्याभिनयश्च। फलितांशः - डिमव्यायोगोत्सृष्टिकाङ्कानांलक्षण- प्रयोगविधिज्ञानम्। सङ्गतिः - डिमव्यायोगोत्सृष्टिकाङ्कानांलक्षण- प्रयोगविधिज्ञानात्परंप्रहसनादीनारूपकाणां जिज्ञासा। • प्रहसनभाणवीथीनिरूपणम् ○ प्रहसनलक्षणम्। ○ उपलब्धेषुसंस्कृतप्रहसनेषुभगवदज्जुकीय- मत्तविलासप्रहसनादिषुतल्लक्षणसमन्वयः, तस्याभिनयश्च। ○ भाणलक्षणम्। ○ उपलब्धेषुसंस्कृतभाणेषुकर्पूरचरित- चतुरभाणी- लीलामधुकरादिषुतल्लक्षणसमन्वयः, तस्याभिनयश्च। ○ वीथीलक्षणम्। ○ उपलब्धेषुसंस्कृतवीथीषुलीलावत्यादिषुतल्लक्ष णसमन्वयः, तस्याभिनयश्च।		
--	--	--	--	--

			फलितांशः – प्रहसनभाणवीथीनांलक्षण- प्रयोगविधिज्ञानम्। पाठ्यग्रन्थाः – ○ भरतकृतस्य नाट्यशास्त्रस्य अष्टादशोऽध्यायः। सहायकग्रन्थाः – ○ दशरूपकम् (धनञ्जयकृतम्) ○ अभिज्ञानशाकुन्तलम् – नाटकम् – कालिदासकृतम् ○ मृच्छकटिकम् – प्रकरणम् – शूद्रककृतम् ○ लक्ष्मीस्वयम्बरः – समवकारः – वेङ्कामात्यकृतः ○ ऊर्वशीसार्वभौमः – ईहामृगः – वेङ्कामात्यकृतः ○ त्रिपुरदाहः – डिमः – वत्सराजकृतः ○ मध्यमव्यायोगः – व्यायोगः – भासकृतः ○ शर्मिष्ठायातिः – उत्सृष्टिकाङ्कः ○ भगवदज्जुकीयम् – प्रहसनम् – बोधायनकृतम् ○ मत्तविलासप्रहसनम् – प्रहसनम् – महेन्द्रविक्रमकृतम् ○ मुकुन्दानन्दभाणः – काशीपतिकृतः ○ लीलावती – वीथी – रामपाणिवादकृता – with the Commentary Prachi by Dr. Sugyan Kumar Mahanty, DK Publishers, New Delhi. ○ भारतीयतथापाश्चात्यरङ्गमंच – Sitaram Chaturvedi ○ “The Recensions of Nāṭyaśāstra” Samīkṣikā-19 –Edited by Dr. Sugyan Kumar Mahanty, National Mission for Manuscripts 11 Man Singh Road New Delhi 110 001, 2022		
--	--	--	--	--	--

**राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली
(CBSC) के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम**

**सप्तमपत्रम्
संस्कृतनाटकं लोकनाट्यञ्च**

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम- वर्षम्	द्वितीय - सत्रार्द्धम्	DSCC 22	1 -संस्कृतनाटकम् (मध्यमव्यायोगः) ○ मध्यमव्यायोगरचयितुःपरिचयः। ○ प्रस्तावनायाः पाठः। ○ प्रस्तावनायाः नाट्यप्रदर्शनम्। ○ मध्यमव्यायोगस्य नाट्यांशस्य अभिनयद्वारा प्रदर्शनम्। फलितांशः -मध्यमव्यायोगे प्रयुक्तानां नाट्यकौशलानां परिज्ञानम्। सङ्गतिः-संस्कृतरूपकेषु मध्यमव्यायोगस्य पाठाभिनय-नाट्यकौशलादीनां ज्ञानात्परं तत्सदृशानां रूपकान्तराणां तादृशप्रयोगजिज्ञासा।	01	
			2 -उत्तररामचरितम् (प्रथमाङ्कतःतृतीयाङ्कपर्यन्तम्) ○ उत्तररामचरितरचयितुः परिचयः। ○ प्रस्तावनायाः पाठः। ○ प्रस्तावनायाः नाट्यप्रदर्शनम्। ○ उत्तररामचरितस्य नाट्यांशस्य अभिनयद्वारा प्रदर्शनम्। फलितांशः -उत्तररामचरिते प्रयुक्तानां नाट्यकौशलानां परिज्ञानम्। सङ्गतिः-संस्कृतरूपकेषु उत्तररामचरितनाटकस्य पाठाभिनय- नाट्यकौशलादीनां ज्ञानात् परं तत्सदृशानां रूपकान्तराणां तादृशप्रयोगजिज्ञासा। भारतीयलोकनाट्यपरम्पराप्रयोगविधीना तत्प्रयोगकौशलानाञ्च जिज्ञासा।	02	
			3 -प्रमुखलोकनाट्यानि ○ यक्षगान- कुडियाट्टम्-कथकलि-माच-	03	

			लोकनाट्यानि। ○ यक्षगानस्यविधिः तत्प्रयोगश्च। ○ कुडियाट्टं-विधिः प्रतत्प्रयोगश्च। ○ माचलोकनाट्यविधिः तत्प्रयोगश्च। ○ यक्षगान-कुडियाट्टम्-माचप्रयोगेषु भारतीयशास्त्रीयाधारपर्यालोचनम्। फलितांशः - भारतीयलोकनाट्यपरम्पराप्रयोगविधीना तत्प्रयोगकौशलानाञ्च ज्ञानम्। सङ्गतिः- भारतीयलोकनृत्यानां विषये जिज्ञासा। 4 -लोकनृत्यम् ○ छाऊविधिः तत्प्रयोगश्च। ○ भवाईविधिः तत्प्रयोगश्च। ○ छाऊ-भवाई-रासलीला-प्रयोगेषु नाट्यशास्त्रीयाधारपर्यालोचनम्। फलितांशः - भारतस्य लोकनृत्यपरम्पराणां तद्विधीनां प्रयोगकौशलानाञ्च ज्ञानम्। पाठ्यग्रन्थाः - मध्यमव्यायोगः - आचार्य बलदेव उपाध्यायः, चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी। उत्तररामचरितम् - डॉ. रमाकान्त त्रिपाठी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी सहायकग्रन्थाः- Introduction to Kutiyattam Dr. K.G. Paulose सराईकेला छाऊ-सिंहभानु सिंहदेव, कलकत्ता प्रकाशन। माचलोकनाट्य-आदिवासीलोककला परिषद् भोपाल प्रकाशन। Indian Theatre of Multiple Streams - Kapila Vatsyayana, National Book Trust, Delhi.	04	
--	--	--	--	----	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBSC) के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

आचार्यपाठ्यक्रमः नाट्यशास्त्रम्

कक्षा	सत्रार्द्ध	पत्रकूटां	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल
-------	------------	-----------	------------------	---------	-----

		सङ्गतिः-कलिवेशादिनाट्यकृतिपरिचये सति तदतिरिक्तकृतीनां परिचयविषयिकी जिज्ञासा। 4 -समसामयिका अन्यनाट्यकृतयः ○ वी. राघवनप्रणीतम् अनारकलीनाटकम्। ○ रमाकान्तशुक्लप्रणीतं पण्डितराजीयम्। फलितांशः -अनारकलीप्रभृतीनां समसामयिकनाटकानां कथावस्तु-पात्र-रसादि- नाट्यशास्त्रीयतत्त्वानां तत्कवीनाञ्च परिचयोऽभिनयद्वारा तत्प्रदर्शनञ्च। ● पाठ्यग्रन्थाः- भारतविजयादीनां निर्धारितनाटकानां मूलपुस्तकानि। ● सहायकग्रन्थाः भारतीयसंस्कृतरङ्गमञ्चः, प्रो. अभिराजराजेन्द्रः मिश्रः, ईस्टर्न बुक लिङ्गर्स। ● आधुनिक संस्कृत नाटक - प्रो. रामजी उपाध्यायः		
--	--	--	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBCS) के अन्तर्गत एम.ए.
‘नाट्यशास्त्र एवं भारतीय रंगमंच’ (द्विवर्षीय पाठ्यक्रम)
सङ्गीतकलाविधानम्

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
एम. ए.	तृतीय सत्रार्द्धम्	DSCC 24	1 - भारतीयसङ्गीतशास्त्रपरम्परा • वेदेषु सङ्गीतस्य स्वरूपम् । • नाट्यशास्त्रस्य सङ्गीताध्यायानाम् परिचयः प्रमुखाः सिद्धान्ताश्च । • नारदीयशिक्षा – बृहद्देशी – भरतभाष्य – सङ्गीतसमयसारप्रभृतिग्रन्थानाम् परिचयः प्रमुखाः सिद्धान्ताश्च । • सङ्गीतरत्नाकर - सङ्गीतोपनिषत्सारोद्धार - रागतरङ्गिणी - रागविबोध - चतुर्दण्डीप्रकाशिका - प्रभृतिग्रन्थानाम् परिचयः प्रमुखसिद्धान्ताश्च । <u>फलितांशः</u> – सङ्गीतशास्त्राणां परम्परायाः परिचयः तेषां ग्रन्थानां प्रमुखसिद्धान्तानां च ज्ञानम् । <u>सङ्गतिः</u> - सङ्गीतशास्त्रपरम्पराज्ञानानन्तरं स्वरविषयकसिद्धान्तानां जिज्ञासा । 2. स्वरविधानम् • गान्धर्व-स्वर-ग्राम-श्रुत्यादीनां स्वरूपम् । • मूर्च्छना-तान-साधारण-चतुःसारणादीनां स्वरूपम् । • वर्ण-अलंकार-पद-गीति-ध्रुवादीनां स्वरूपम् । • प्रचलितानां प्रमुखरागाणां गानशैलीनां (शास्त्रीयोपशास्त्रीयाणां) च परिचयः प्रयोगाश्च ।	01	04
				01	

		फलितांशः – नाट्यशास्त्रे वर्णितानां संगीतसिद्धान्तानां परिचयः प्रयोगविधानस्य ज्ञानं च । वर्तमानकाले प्रचलितानां संगीतशैलीनां परिज्ञानम् प्रयोगश्च । सङ्गतिः - स्वरविषयकसमुचितपरिज्ञानानन्तरं जातितालादिविषयकजिज्ञासा । 3. जातिविधानम् तालविधानम् गुणदोषविचारश्च ● जातिः - स्वरूपं भेदाश्च, जातीनां दश लक्षणानि, षड्ग्रामाश्रिता मध्यमग्रामाश्रिता जातयश्च । ● तालम् – तालस्य परिभाषा, निःशब्द-सशब्द-चतुरस्र-त्रयस्र-पञ्चपाणि-इत्यादीनां स्वरूपम्, तालस्य महत्वञ्च । ● प्रचलितानां तालानाम् परिचयः प्रयोगश्च (त्रितालं, एकतालं, झपतालं, रूपकतालं, दीपचन्दीतालं, कहरवातालं, दादरातालञ्च) ● गायकवादकादीनां गुणदोषविचारः । फलितांशः - तालविषयकसिद्धान्तानां प्रयोगानां च परिज्ञानम् । गायकवादकादीनां गुणदोषविचारपरिज्ञानञ्च । सङ्गतिः - स्वरतालपरिज्ञानानन्तरं आतोद्यविषये जिज्ञासा । 4. आतोद्यविधानम् ● तत-आतोद्यविधानं भारतीयततवाद्यानि च । ● सुषिरातोद्य विधानं भारतीयसुषिरवाद्यानि च । ● घन-आतोद्य विधानं भारतीय घनवाद्यानि च । ● अवनद्ध-आतोद्यविधानं भारतीयसुषिरवाद्यानि च । फलितांशः - आतोद्यानां लक्षणानि, भेदाः, तेषां प्रयोगाः इत्यादीनां ज्ञानं सह लोकवाद्यानामपि परिज्ञानम् ।	01	
			01	

पाठ्यग्रन्थाः -

- भरतकृतस्य नाट्यशास्त्रस्य अष्टाविंशतितमात् चतुस्त्रिंशत्तमाध्यायपर्यन्तम् ।
- नाट्यशास्त्र (अभिनवभारती सहित) - गायकबाड़ ओरियन्टल सीरीज, बड़ौदा
- बृहद्देशी - मतङ्गकृतम्, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली
- सङ्गीतरत्नाकर - शार्ङ्गदेव, संपा. - सुभद्रा चौधरी, राधा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली

सहायकग्रन्थाः -

- नाट्यशास्त्र विश्वकोष - राधावल्लभ त्रिपाठी, प्रतिभा प्रकाशन, दिल्ली
- नाट्यललितकलासंग्रह - राधावल्लभ त्रिपाठी, साहित्य अकादमी, नई दिल्ली
- भरत का संगीत सिद्धान्त - आचार्य कैलाशचन्द्र बृहस्पति, प्रकाशन शाखा, सूचना विभाग, उ.प्र.
- भरतकोष - मा. रामकृष्ण कवि, मुंशी नाम मनोहर लाल पब्लिकेशंस
- प्रणवभारती - पं. ओमकारनाथ ठाकुर, पिलग्रिम्स पब्लिशिंग, दिल्ली
- भारतीय संगीत का इतिहास - ठाकुर जयदेव सिंह, संगीत रिसर्च अकादमी, कलकत्ता
- भारतीय संगीत का इतिहास - डॉ. शरच्चंद्र श्रीधर परांजपे, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
- भारतीय संगीत वाद्य - डॉ. लालमणि मिश्र, भारतीय ज्ञानपीठ, वाराणसी
- भारतीय संगीतशास्त्र की परंपरा एवं नाट्यशास्त्र - डॉ. संजय द्विवेदी, बानी पब्लिकेशंस, भोपाल ।

			• Music in the Vedas, G.U. Thite, Sharada Publication, Delhi • Natyashastra : Chapter 28, English Translation by Dr. Bharat Gupta		
--	--	--	---	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBSC) के अन्तर्गत
स्नातकोत्तर(M.A.) नाट्यशास्त्र एवं भारतीयरङ्गमञ्च (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम वर्षः	तृतीय-सत्रार्द्धम्	DSCC 25	Unit-1 नाट्यशास्त्रस्य आचार्यपरम्परा नाट्यशास्त्रीय सिद्धान्तानां साम्प्रतिकविनियोगः भरतः, कोहलः, उद्भटः, लोल्लटः, शङ्कुः, लोल्लटः, भट्टनायकः, अभिनवगुप्तः, नन्दीकेश्वरः, भोजराजः, रामचन्द्रः, गुणचन्द्रः, शारदातनयः, शार्ङ्गदेवः, सिन्धुभूपालः, सागरनन्दः, विश्वनाथप्रभुः एतेषां सिद्धान्तानां परिचयः फलितांश- नाट्यशास्त्राचार्यैः प्रतिपादितानां सिद्धान्तानां परिचयः सङ्गतिः - नाट्यशास्त्रे प्रतिपादितानां सिद्धान्तानां चलचित्रेषु अनुशीलने जिज्ञासा Unit-2 नाट्यशास्त्रस्य सिद्धान्तान् अनुसृत्य चलचित्रानुशीलनम् • पञ्च चलचित्रानाम् सिद्धान्तान् अनुसृत्य समीक्षा • पञ्च चलचित्रानाम् चतुर्विधाभिनयदृष्ट्या समीक्षा फलितांश- नाट्यशास्त्रप्रतिपादितसिद्धान्तानां चलचित्रेषु उपयोजनस्य ज्ञानम्	01	04

			सङ्गतिः – पॄीटर ब्रूक् महाभारतप्रयोगविषये जिज्ञासा Unit-3 पॄीटर ब्रूक् महोदयस्य महाभारतप्रयोगसमीक्षा फलितांश- पॄीटर ब्रूक् महाभारतप्रयोगस्य सैद्धान्तिकं समीक्षणम् सङ्गतिः – इतिवृत्तविधानम् – चलचित्रानां तदनुसृत्य जिज्ञासा Unit-4 नाट्यशास्त्रे इतिवृत्तविधानम्, चलचित्रानां तदनुसृत्य समीक्षा फलितांश - इतिवृत्तविधानस्य साम्प्रतिक औचित्यस्य ज्ञानम् पाठ्यग्रन्थाः – • नाट्यशास्त्रस्य इतिहासः, पारसनाथ द्विवेदी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम् , वाराणसी • नाट्यशास्त्रम्(प्रथमभागः) - भूमिका-बाबूलाल शुक्ला चौखम्बा संस्कृत संस्थानम् , वाराणसी • Classical Indian Dance & Indian Litrature – Kapila Vatsyayan सहायकग्रन्थाः -	01	
				01	

			• भारतीय तथा पाश्चात्य रंगमंच - Sitaram Chaturvedi “The Recensions of Nāṭyaśāstra”, Samīkṣikā-19 – Edited by Dr. Sugyan Kumar Mahanty, National Mission for Manuscripts 11 Man Singh Road New Delhi 110 001, 2022		
--	--	--	---	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBCS)
के अन्तर्गत

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य द्वितीय - वर्षः	तृतीय सत्रार्द्धम्	DSCC - 26	संस्कृतनाट्यप्रयोगः 1. कर्णभारम् - कर्णभारस्य नाट्यविधा-परिचयः स्थानं उपजीव्यं च। - कर्णभारस्य वस्तुविन्यासः कथावैशिष्ट्यम्। - कर्णभारनाटके प्रयुक्तानां छन्दसां परिचयः कर्णभारस्य प्रयोगविज्ञानम् - कर्णभारस्य अभिनयाधारितप्रयोगः - कर्णभाररूपके नाट्यशास्त्रस्य प्रभावः - कर्णभाराधारितं चलचित्राणि - कर्णभारसदृशं नायकाधारितं चलचित्रद्वयं शङ्कराचार्यः विवेकानन्दश्च, तयोः परिज्ञानम् - कर्णभारस्य अभिनयपुरस्सरं प्रयोगः फलितांशः - कर्णस्य दानशीलतायाः उदारतायाश्च परिज्ञानम्। भारतीयचलचित्रेषु नाट्यशास्त्रस्य प्रभावः। सङ्गतिः - महाभारताधारितनाट्येषु एकाङ्कीविषयकं भासस्य नाट्यकौशलस्य परिज्ञानं तत् सम्बन्धीनी जिज्ञासा। चलचित्राणां	01	04

नाट्यशास्त्रेण सह अन्तःसम्बन्धिनी जिज्ञासा।
लघुरूपकस्य

अध्ययनप्रयोगानन्तरं

बृहद्रूपकविषयिणी जिज्ञासा।

01

मृच्छकटिकम्

2. मृच्छकटिकम् 1-3 अङ्काः

- नाट्यकारस्य शूद्रकस्य परिचयः।
- प्रकरणस्य स्वरूपपरिचयः
- मृच्छकटिकस्य (१, २, ३ अङ्कानां)
कथावस्तुविन्यासः।
- मृच्छकटिके प्रयुक्तानां नाट्यकौशलानां
विमर्शः

फलितांशः - मृच्छकटिकस्य (१, २, ३ अङ्कानां)
अध्ययनेन नाट्यकौशलानामवाप्तिः।

सङ्गतिः - मृच्छकटिकस्य (१, २, ३ अङ्कानां)
अध्ययनात् परं चतुर्थपञ्चमषष्ठाङ्कानां
अध्ययनस्य जिज्ञासा । तदानीन्तनस्य
समाजस्य दशाविषयकं चिन्तनम्, तत्सम्बन्धिनी
लोकव्यवहारविषयिणी जिज्ञासा।

3. मृच्छकटिकम् 4-6 अङ्काः

- मृच्छकटिकस्य चतुर्थपञ्चषष्ठाङ्कानां
कथावस्तुविन्यासः
- निर्दिष्टेषु अङ्केषु प्रयुक्तानां नाट्यकौशलानां
विमर्शः
- निर्दिष्टाङ्कानां कथावैशिष्ट्यम्
- मृच्छकटिके प्रतिबिम्बितः लोकव्यवहारः

फलितांशः - तत्कालीन सामाजिकपरिस्थितेः
परिज्ञानम्।

सङ्गतिः— मृच्छकटिके रूच्योत्पादनानन्तरं तस्य प्रयोगविषयिणी जिज्ञासा।

4. मृच्छकटिकम् 7-10 अङ्काः

- मृच्छकटिकस्य ७,८,९,१० अङ्कानां कथावस्तुविन्यासः।
- मृच्छकटिकस्य संक्षिप्तपाठनिर्माणम्, तस्य अभिनयपुरस्सरं प्रयोगश्च।

फलितांशः—मृच्छकटिकस्य प्रयोगानन्तरं तत्सदृशेषु लोकधर्मीप्रधानप्रकरणेषु अभिरूचेरुत्पादनम् ।

पाठ्यग्रन्थाः—कर्णभारम् – टी. गणपति शास्त्री, त्रिवेन्द्रम् राजकीयमुद्रणालय.

कर्णभारम् - ओम् पुष्पा – टीका, डॉ. मोहिनी अरोरा, वीर बहादुर पब्लिकेशन, साउथ सिटी, लखनऊ।

मृच्छकटिकम् – डॉ. शिवबालक द्विवेदी , डॉ. प्रत्यूषवत्सला द्विवेदी, हंसा प्रकाशन, जयपुर।

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBCS) के अन्तर्गत

आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम-वर्षः	द्वितीय सत्रार्द्धम्	DSCC – 27	वृत्तिविधानम् आहार्याभिनयश्च वृत्तिविधानम् • भारतीवृत्तिनिरूपणम् • सात्वतीवृत्तिनिरूपणम् • कैशिकीवृत्तिनिरूपणम् • आरभटीवृत्तिनिरूपणम् • चतसृणां वृत्तीनां अभिनयेषु प्रयोगप्रदर्शनम् <u>फलितांशः</u> – वृत्तीनामुत्पत्तिभेदादिपरिचयेन सह भारतीत्यादीनां वृत्तीनां अभिनयज्ञानम् । <u>सङ्गतिः</u> – वृत्तीनाम् प्रयोगज्ञानात्परम् आहार्याभिनयगतजिज्ञासा । आहार्याभिनयस्य निरूपणम् • आहार्याभिनयस्य स्वरूपं तद्भेदाश्च । • पुस्तलक्षणं, तद्भेदाः, सन्धिम-व्याजिम-चेष्टिम-पुस्तनिर्माणविधयः तदाधारितं प्रयोगप्रदर्शनञ्च • प्रतिशीर्षकविधानम्, तन्निर्मितीनां प्रदर्शनञ्च • अलङ्कारलक्षणं तद्भेदाः, तन्निर्माणविधयः, तदाधारितं प्रयोगप्रदर्शनञ्च <u>फलितांशः</u> – आहार्याभिनयस्य स्वरूपं तद्भेदज्ञानं पुस्तालङ्कारयोराहार्याभिनययोः प्रकारज्ञानसहितनिर्माणप्रयोगादिविधीनां ज्ञानम् । <u>सङ्गतिः</u> – पुस्तालङ्कारयोराहार्याभिनययोः प्रकारज्ञानसहितनिर्माणप्रयोगादिविधीनां ज्ञानात्परम् अङ्गरचनाप्रकारप्रयोगादिजिज्ञासा । आहार्याभिनयेषु अङ्गरचना निरूपणम् • वेषविधिः	01	04

		• वस्त्रविधिः • तत्तत्प्रकृत्यनुगुणम् अङ्गरचनाविधानम् • अङ्गरचनानिर्माणविधयः, तदाधारितं प्रयोगप्रदर्शनम् फलितांशः – अङ्गरचनासञ्जीवयोराहार्याभिनययोः प्रकारज्ञानसहितनिर्माणप्रयोगादिविधीनां ज्ञानम् । सङ्गतिः – पुस्तालङ्काराङ्गरचनानां आहार्याभिनये प्रकारज्ञानसहितनिर्माणप्रयोगादिविधीनां ज्ञानात्परम् सञ्जीवप्रकारप्रयोगादिजिज्ञासा । आहार्याभिनयेषु सञ्जीवनिरूपणम् • सञ्जीवाहार्यविधानम् • चतुष्पदप्राणिगताहार्यव्यवस्था • द्विपदप्राणिगताहार्यव्यवस्था • अपदप्राणिगताहार्यव्यवस्था • सञ्जीवाहार्यप्रयोगविधयः, तदाधारितं प्रयोगप्रदर्शनञ्च पाठ्यग्रन्थाः – • भरतकृतस्य नाट्यशास्त्रस्य विंशतितमैकविंशतितमाध्यायौ । • आहार्य अभिनय – डॉ. सुनीता गुप्ता, राष्ट्रीय संस्कृत संस्थानम्, नई दिल्ली के सहयोग से प्रकाशित सहायकग्रन्थाः - • भारतीय तथा पाश्चात्य रंगमंच - Sitaram Chaturvedi • “The Recensions of Nāṭyaśāstra”, Samīkṣikā-19 – Edited by Dr. Sugyan Kumar Mahanty, National Mission for Manuscripts 11 Man Singh Road New Delhi 110 001, 2022	01	
			01	

**राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBCS)
के अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम**

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य द्वितीय - वर्षः	चतुर्थ सत्रार्द्धम्	DSCC 28	प्राचीनसंस्कृतनाट्यकाराः तत्कृतयश्च इकाई १ - भासः • भासनाटकचक्रस्य परिचयः विमर्शश्च • नाट्यशास्त्रदृष्ट्या भासकृतरूपकाणां समीक्षणम् • कुडियादृम् रंगनृत्यशैल्या भासकृतीनां प्रयोगस्य अन्तःसम्बन्धः। शूद्रकः - • शूद्रकस्य तत्कृतस्य मृच्छकटिकस्य च परिचयः • समकालिक राजनीतिदृष्ट्या मृच्छकटिकस्य परिशीलनम् • शूद्रककृतस्य मृच्छकटिकस्य भासकृतस्य चारुदत्तस्य च प्रयोगदृष्ट्या समीक्षणम् • मृच्छकटिकस्य नाट्यपाठलेखनम् फलितांशः - भास-शूद्रकरचित्ररूपकाणाम् प्रयोगधर्मितायाः परिज्ञानम् । सङ्गतिः -	01	04

		भासशूद्रकरचितरूपकाणाम् अनन्तरं कालिदासभवभूत्योः लिखितयोः रूपकाणाम् अध्ययने जिज्ञासा इकाई २ - कालिदासः - • कालिदासः तत्कृतनाटकत्रयस्य परिचयः • भासकालिदासयोः नाट्यकृतीनां रङ्गप्रयोज्यता समीक्षणम् • कालिदासः विश्वरङ्गमञ्चश्च • अभिज्ञानशाकुन्तलस्य रङ्गप्रयोगदृष्ट्या नाट्यपाठलेखनम् भवभूतिः - • भवभूतेः तस्य रूपकाणाञ्च परिचयः • भवभूतेः उत्तररामचरिते रसमीमांसा • उत्तररामचरितस्य नाट्यपाठलेखनम् फलितांशः - अभिजातसंस्कृतनाट्यकृतीनाम् अध्ययनम्, नाट्यकाराणां लेखनपद्धत्या परिचयः च । सङ्गतिः - कालिदासभवभूतिलिखितानां रूपकाणाम् अध्ययनात् अनन्तरं विशाखदत्तश्रीहर्षरचितरूपकाणाम् अध्ययने जिज्ञासा इकाई ३ - विशाखदत्तः - • विशाखदत्तस्य परिचयः		
--	--	---	--	--

- मुद्राराक्षसनाटकस्य संहितायाः अध्ययनं 'राजनीतिपरं नाटकम्' इति दृष्ट्या समीक्षणं च ।

दिङ्नागः-

- दिङ्नागस्य कुन्दमाला इति रूपकस्य अध्ययनम्
- कुन्दमालारूपकस्य पूर्वाधीतानां रूपकाणां संदर्भेन समीक्षणम्

फलितांशः -

अभिजातसंस्कृतनाट्यकृतीनाम् अध्ययनम्, नाट्यकाराणां लेखनपद्धत्या परिचयः च ।

सङ्गतिः -

विशाखदत्तश्रीहर्षरचितरूपकाणाम् अध्ययनात् अनन्तरं राजशेखरकुलशेखररचितानां रूपकाणाम् अध्ययने जिज्ञासा

इकाई ४ -

राजशेखरः -

- राजशेखरस्य तथा च कर्पूरमञ्जर्याः परिचयः
- संस्कृतनाटकेषु बहुभाषप्रयोगवैशिष्ट्यप्रतिपादनम्

शक्तिभद्रः

- आश्चर्यचूडामणिः

फलितांशः -

कुडीयत्तम् प्रयोगे आश्चर्यचूडामणिः तथा अन्येषां नाटकानां अध्ययनम्

सन्दर्भग्रन्थ –

अष्टाविंशतिपत्रम्

1. संस्कृत साहित्य का समग्र इतिहास – प्रो. राधावल्लभ त्रिपाठी
2. उपर्युक्तरूपकाणाम् सानुवादपाठाः

सहायकग्रन्थ –

संस्कृत नाट्य साहित्य – शिवम कुमार शर्मा

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBCS) के
अन्तर्गत आचार्य नाट्यशास्त्र (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

आचार्यपाठ्यक्रम: नाट्यशास्त्रम्

कक्षा	सत्रार्द्ध	पत्रकोड	पाठ्यक्रम विवरण		क्रेडिट
आचार्य प्रथम वर्ष नाट्यशास्त्रम्	द्वितीय	DSCC 2 अष्टमपत्रम्	नाट्यशास्त्रम् एशियाईरङ्गमञ्चश्च • इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्यां भारतीयनाट्यशास्त्रस्य प्रभावः ○ इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः ऐतिह्यं परम्पराश्च ○ वायंग वॉंग (Wayang wong) इति इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ वायंग ओरंग" Wayang orang इति इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ टोपेंग (Topeng) इति इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ लेनॉंग (Lenong) इति इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ अर्जा (Arja) इति इन्डोनेशियाई- नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र	1	4

			च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् फलतांशः - इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानम्। सङ्गतिः - इन्डोनेशियाई-नाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानात्परम् इतरेषां देशीयनाट्यशैल्याः जिज्ञासा । • जापानीनाट्यशैल्यां भारतीयनाट्यशास्त्रस्य प्रभावः ○ <u>जापानीनाट्यशैल्याः ऐतिह्यं</u> <u>परम्पराश्च</u> ○ <u>नोह (Noh) इति जापानी</u> <u>नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र</u> <u>च</u> <u>भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम्</u> ○ <u>क्यूजेन (kyogen) इति जापानी</u> <u>नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र</u> <u>च</u> <u>भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम्</u> ○ <u>काबुकि (Kabuki) इति जापानी</u> <u>नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र</u> <u>च</u> <u>भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम्</u> ○ <u>बुनराकु (Bunraku) इति</u> <u>जापानी नाट्यशैल्याः</u> <u>प्रस्तुतिविधानं तत्र च</u>		2	
--	--	--	--	--	---	--

			<u>भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम्</u> <u>फलतांशः</u> - जापानी-नाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानम्। <u>सङ्गतिः</u> - जापानी-नाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानात्परम्। इतरेषीयाईदेशीयनाट्यशैल्याः जिज्ञासा।		
			• थाईलैण्ड (श्यामदेशः)-देशीया नाट्यशैली नाट्यपरम्परा च ○ थाईलैण्डदेशीयनाट्यशैल्याः ऐतिह्यं परम्पराश्च ○ थाईदेशीयरामायणप्रस्तुतिः तत्र च भारतीयनाट्यशैल्याः प्रभावविश्लेषणम् ○ खोन (Khon) इति थाईलैण्ड (श्यामदेशः)-देशीय-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ लखोन (Lakhon) इति थाईलैण्ड (श्यामदेशः)-देशीय-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ मेनोरा (Manora) इति थाईलैण्ड (श्यामदेशः)-देशीय-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम्	3	

			षणम् फलितांशः:- थाईलैण्डदेशीयनाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानम्। सङ्गतिः - थाईलैण्डदेशीयनाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानात्परम् इतरेशीयाईदेशीयनाट्यशैल्याः जिज्ञासा । • कम्बोडियादेशीया नाट्यशैली नाट्यपरम्परा च ○ कम्बोडियादेशीयनाट्यशैल्याः ऐतिह्यं परम्पराश्च ○ कम्बोडियादेशीयरामायणप्रस्तुतिः तत्र च भारतीयनाट्यशैल्याः प्रभावविश्लेषणम् ○ लाखोन प्रीह रीच ट्रॉप (Lakhon Preah Reach Trop) इति कम्बोडियादेशीयनाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्ले षणम् ○ लाखों खोल (Lakhon Khol) इति कम्बोडियादेशीयनाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्ले षणम् ○ लाखों पोल सरे (Lakhon Pol Srey) इति		
--	--	--	--	--	--

			कम्बोडियादेशीयनाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ लाखोन नांग स्बेक (Lakhon Nang Sbek) इति कम्बोडियादेशीयपुत्तलिका-नाट्यशैल्याः प्रस्तुतिविधानं तत्र च भारतीयनाट्यशास्त्रीयप्रभावविश्लेषणम् ○ कम्बोडियादेशीयनाट्यप्रयोगे आहार्यविधानस्य वैशिष्ट्यम् फलितांशः:- कम्बोडियादेशीयनाट्यशैल्याः ऐतिह्य-परम्परा-प्रस्तुतिविधानज्ञानम्। पाठ्यग्रन्थाः - ○ नाट्यशास्त्र तथा एशियाई रंगमंच - प्रो. रधावल्लभ त्रिपाठी ○ नाट्यशास्त्रविश्वकोष - प्रो. रधावल्लभ त्रिपाठी ○ भारतीय तथा पाश्चात्य रंगमंच - Pt. Sitaram Chaturvedi सहायकग्रन्थाः - ○ पारंपरिक भारतीय रंगमंच - Dr. Kapila Vatsyayan ○ Select Specimens of the Theatre of the Hindus - Horace Hayman Wilson		
--	--	--	---	--	--

राष्ट्रीय शिक्षा नीति के अनुसार विकल्प आधारित क्रेडिट प्रणाली (CBSC) के अन्तर्गत
स्नातकोत्तर(M.A.) नाट्यशास्त्र एवं भारतीयरङ्गमञ्च (द्विवर्षीय) पाठ्यक्रम

कक्षा	सत्रार्द्धम्	पत्रकूटांकः	पाठ्यक्रमविवरणम्	क्रेडिट	कुल क्रेडिट
आचार्य प्रथम वर्षः	चतुर्थ-सत्रार्द्धम्	DSCC 30	प्राच्यप्रतीच्यनाट्यप्रयोगमीमांसा Unit-1 कावालमनारायणपणिक्करः, हबीबतनवीरः, ब.व. कारंथ, रतन थियाम्, विजया महेता, बादल सरकार फलितांश – - एतेषां संस्कृतरंगकर्मिणां परिचयः - तेषां कृतिनां नाट्यशास्त्रीयदृष्ट्या समीक्षणम्। सङ्गतिः – - उपरिनिर्दिष्टसंस्कृतरंगकर्मिणां अध्ययनात् अनन्तरम् अर्वाचीनसंस्कृतनाट्यकाराणां कृतिनाम् अध्ययने जिज्ञासा Unit-2 प्रभाकर भातखंडे, वीणापाणि चावला, अभिराजराजेन्द्रमिश्रः, कमलवसिष्ठः, गोवर्धन पाञ्चालः, रिता गाङ्गुली	01	04

		फलितांश – • एतेषां संस्कृतनाट्यकाराणां परिचयः • तेषां कृतिनां नाट्यशास्त्रीयदृष्ट्या समीक्षणम्। सङ्गतिः – • उपरिनिर्दिष्टनाट्यकाराणां अध्ययनात् अनन्तरं अन्येषां नाट्यकाराणां कृतिनाम् अध्ययने जिज्ञासा Unit-3 ग्रीक- रोमन-एलिजीबेथीयरङ्गप्रयोगपरम्परा • ग्रीकरङ्गप्रयोगपरम्परा • रोमनरङ्गप्रयोगपरम्परा • एलिजेबेथीयरङ्गप्रयोगपरम्परा • कस्यचित् ग्रीकनाटकस्य रेखांशप्रदर्शनम्, विशिष्टस्य प्रयोगश्च समीक्षा फलितांश- • प्राचीन - पाश्चात्य प्रयोगपरम्परायाः अध्ययनम् • पाश्चात्यप्रयोगकर्तृणां तौलनिकं अध्ययनम् सङ्गतिः – प्राचीन - पाश्चात्य प्रयोगपरम्परायाः अध्ययनात् अनन्तरम् आधुनिक - पाश्चात्य प्रयोगपरम्परायाः विषये जिज्ञासा Unit-4 1. स्तानिस्लाव्स्की	01 01	
--	--	---	---------------------	--

			2. ब्रटोल्ट ब्रेख्त 3. ग्रोटोव्हस्की 4. एण्टोनियो आर्तो आदि सिद्धान्तकाराणां परिचयः फलितांश- • आधुनिक - पाश्चात्य प्रयोगपरम्परायाः अध्ययनम् • आधुनिक - पाश्चात्यप्रयोगकर्तृणां तौलनिकम् अध्ययनम् सन्दर्भग्रन्थः - • नाट्यशास्त्र विश्वकोष प्रथमभाग – राधावल्लभत्रिपाठी, प्रतिभा प्रकाशन, दिल्ली • भारतीय नाट्य की परम्परा एवं विश्व रंगमंच - राधावल्लभत्रिपाठी, प्रतिभा प्रकाशन, दिल्ली • नाट्यदर्शन – डॉ. सन्नीता गुन्देचा, संगीत नाटक अकादमी, नई दिल्ली • प्रभाकर भाताखण्डे महोदयानां समग्र साहित्यम्, महाराष्ट्र सेवा संघ, मुंबई सहायकग्रन्थः - • Theatre of grandeur (book on theatre of ratan thiyam), - udayan vajpeyi, Ustad Alauddin Khan		
--	--	--	--	--	--

			Sangeet evam kala academy, Bhopal • Greek Drama, Harold Bloom Chelsea House Pub, 2004 • The living stage - Kenneth macgowan, William mdnits- 1995 • Theatre and it's double – mary caroline Richards, New York , grove		
--	--	--	---	--	--